

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A Névtelen Comico-Tragoedia datálása a nótajelzések és a forráskutatás tükrében

Korábbi datálási kísérletek: a szakirodalom eddigi támpontjai (1607–1646)

A *Névtelen Comico-Tragoedia* keletkezési idejének meghatározása már régóta viták tárgyát képezi a szakirodalomban. Toldy Ferenc *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig* című 1867-ben megjelent irodalomtörténeti munkájában a *Comico-Tragoediát* még XVI. századi drámáink között említette,¹ míg Négyesy László² és Binder Jenő³ a cíamazonosság alapján az 1645 körül született Felvinczi György alkotásának gondolta a drámát – tévesen –, ezáltal azt egyértelműen a XVII. századra datálva.

Mivel a dráma szerzőjét nem ismerjük, és a mű szövege sem tartalmaz erre vonatkozóan semmiféle egyértelmű és pontos utalást – pl. akrosztichont, kolofont vagy valamilyen történelmi esemény, illetve személy említését –, jelentős problémákba ütközünk a keletkezés idejének megállapításánál. Biztos támpontot csupán a mű *editio princeps*ének, vagyis a Szenci Kertész Ábrahám-féle váradi kiadásnak (RMNy 2157) a megjelenési éve jelent (1646). Ez az 1646-os dátum tekinthető a *terminus ante quem*nek.

További kiindulási pontot adhat az egyes szcénák, illetve actusok előtt olvasható nótajelzések vizsgálata. Ezt Dézsi Lajos végezte el *Comico-Tragoedia című moralitásunk koráról* című tanulmányában.⁴ Dézsi a szövegben előforduló valamennyi nótajelzést vizsgálat alá vetette, átfogó leírást adva eredetükről, valamint a hozzájuk kötődő irodalmi kontextusról. Az első szc-

* A szerző a PPKE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

1 TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*, második bőv. címképes kiadás egy kötetben, Pest, 1867, 203.

2 *A magyar irodalom története: Képes díszmunka két kötetben*, I, szerk. BEÖTHY Zsolt, Bp., Athenaeum, 1896, 412.

3 BINDER Jenő, *Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*, EPhK, 22(1898), 228–232.

4 DÉZSI Lajos, *Comico-Tragoedia című moralitásunk koráról*, BpSz, 118(1904), 383–397. A *Comico-Tragoedia* nótajelzéseivel kapcsolatban lásd még: KASTNER Jenő, *Az első magyar opera = Emlékkönyv gr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*, Bp., Rákosi, 1925, 419–426.

na első actusának⁵ *Ad Notam Lyricam Odes: Imé melly újság s' a' t.* jelzéséről megállapította, hogy a benne feltüntetett nóta a *Vásárhelyi-dalokönyv* (1672 körül) egyik darabja. Az azonos kezdetű verset („Ime, mely újság, / De nem vigasság / érkezik...”) egy Kóródi nevű személy írta, akinek nevét is csupán a költeménybe rejtett, rendhagyó szerkesztésű akrosztichonból tudjuk. Szintén a költemény árulja el a szerzés évét is:

*Hatszáz esztendő
Hetedik üdö
Mikor járt
Egy úgy írta versül,
Hogy szeretőjétül
Az elvált,
Ki helyett soha,
Hogy mást, azt mondja,
Nem talált.*

– olvashatjuk a kolofonban. A vers tehát 1607-ben készült, s ez arra enged következtetni, hogy a *Comico-Tragoedia* sem készülhetett korábban (a XVI. században), ahogyan azt Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt gondolta. Dézsi Lajos a további nótajelzések vizsgálata során ennél későbbi dátumhoz nem jutott, ekképp a dráma *terminus post quemjét* 1607-ben határozta meg; habár hozzátette, hogy a „nóták korának *pontosabb meghatározása*”⁶ még konkrétabb eredményhez vezethetne.

Az eddigi szakirodalmi eredmények alapján a *Comico-Tragoedia* hozzátéve-leges keletkezési ideje tehát az 1607–1646 közötti időszakra tehető.

Újabb adatok bevonása: a nótajelzések ismételt vizsgálata

Dézsi Lajos 1904-es tanulmánya óta több olyan adat is előkerült, amelyek vagy teljesen új adalékokkal szolgálnak, vagy pedig pontosítják, árnyalják az irodalomtörténet eddigi megállapításait. Ezt figyelembe véve, szükségessé válik a *Comico-Tragoedia* nótajelzéseinek az ismételt vizsgálata, amely megerősítheti a dráma 1607–1646 közötti periódusban megállapított keletkezési idejét – esetlegesen szűkítve is ezt az időszakot –, vagy épp más eredményt hozhat.

A szöveg összesen 14 nótajelzést tartalmaz, amelyek a *Comico-Tragoedia* egyes szövegváltozataiban megegyeznek egymással. Kivételt mindössze Kájo-

5 A *Comico-Tragoedia* szerzője a *szcéna* és az *actus* megjelöléseket egymással értelmileg felcserélve használja.

6 DÉZSI, *i. m.*, 394. Kiemelés tőlem, K. K.

ni János teljes kéziratos másolata jelent,⁷ amely a 14 nótajelzésből csupán hármat (I/3; I/4; IV/1) jelöl, és ezek közül is egy helyen, az első szcena harmadik actusánál más nótajelzést tüntet fel.

a) Az első szcena nótajelzései

I/1. A *Comico-Tragoedia* első szcénájának első actusához az *Ime melly ujsag* kezdetű nótajelzés tartozik. Forrását már Dézsi is azonosította,⁸ a költemény egy szerelmi ének, amely a *Vásárhelyi daloskönyv*ben maradt fenn (1672 k., 234b–240a),⁹ dallama azonban ismeretlen (vö. RMDT II. 148). Az 5, 5, 3, 6, 6, 3, 5, 5, 3 strófászerkezetű vers a kolofon szerint 1607-ben keletkezett, szerzőjének neve pedig egy bizonyos Korodi, amelyet az 1–6. strófák versfőinek visszafele történő olvasása ad ki.

A XVI–XVII. századból több Korodi is ismert: Stoll Béla Korodi Istvánt nevezi meg lehetséges szerzőként, azt az adatot segítségként hozzáfűzve, miszerint egy Korodi István „1599-ben Mezőmadarason volt prédikátor (SÁNDOR Imre, *A csíkszentsimoni Endes család levéltára*, 11.) a név eszerint tehát erdélyi.”¹⁰ Németh Béla ellenben Kórodi Bedő Dániel császári koszorús költőt véli a szerzőnek, aki – Németh kutatásai szerint¹¹ – fiatalkorában, diákként írhatta a verset. Kórodi Bedő Dániel 1615-től a heidelbergi egyetem hallgatója volt, David Pareus (1548–1622) tanítványaként; majd 1617-ben debreceni rektorként működött.¹² Fennmaradt műveinek tanúsága szerint görögstudása mellett kiváló latinista volt, jól ismerte Catullus, Vergilius és Janus Pannonius műveit – beleértve a pajzánabb költeményeket is. Mindezeket figyelembe véve, nem lehetetlen

7 KÁJONI János, *Latin–magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677 k., Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 3/5250, részleges fotómásolat: MTAK Ms 11.027/3–6, f. 23–26, f. 820–900. Könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek 1980–1985*, Bp.–Kolozsvár, Balassi–Polis, 1999, I. 7. tétel, 100, továbbá STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: STOLL + tételszám), 102. sz. A *Comico-Tragoedia* teljes szövege a 75–97. lapokon olvasható.

8 DÉZSI, i. m., 386–387.

9 *Szerelmi és lakodalmi versek*, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (*Régi Magyar Költők Tára: XVII. század*, 3, a továbbiakban RMKT XVII/3), 23. sz.

10 Uo., 565.

11 NÉMETH Béla, *Adalékok két debreceni latin költő, Csorba István és Kórodi Bedő Dániel értékeléséhez*, Könyv és könyvtár: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 15(1987), 129–137, itt: 132–134.

12 HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980 (1982), itt: 295. Lásd továbbá Kórodi Bedő Dánielről: BÁN Imre, *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány = Janus Pannonius (tanulmányok)*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., Akadémiai, 1975, 498; Uő, *Eszmék és stílusok*, Bp., Akadémiai, 1976, 43, 49.

tehát, hogy Kórodi Bedő írta az *Ime melly ujsag* kezdetű szerelmes verset is, talán a cseles akrosztichon (IDOROK = KORODI) is jobban vall rá, mint egy mezőmadarasi prédikátorra. Van azonban még egy Kórodi B. István is, aki a kronológiát tekintve kapcsolatba lenne hozható a költeménnyel: ő 1620. július 28-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre, más információ azonban nem áll róla rendelkezésre.¹³ A lehetséges szerzőséget és az egyetemi beiratkozás dátumát tekintve azonban feltehetően nem ő írhatta a verset.

A *Comico-Tragoedia* keletkezési idejének meghatározásához a versszerző személye nem szolgál releváns adalékkal, sokkal inkább a kolofonban feltüntetett adat, az 1607-es esztendő a fontos, amely egyértelművé teszi a költemény pontos szereztetési idejét.

A legkésőbből származó nótajelzés keletkezési ideje lehet ugyanis az a dátum, amely évben legkorábban (*terminus post quem*) a *Comico-Tragoedia* is íródhatott. Ennek a dátumnak a megtalálásához pedig a további nótajelzéseknek a vizsgálata vezethet el.¹⁴

I/2. Az első szcena második actusának *Segítségül a' nagy Istent 's a' t.* kezdetű nótajelzéséhez Dézsi Lajos nem talált teljesen megfelelő költeményt. Felvetette ugyan a hasonlóságot *Szegedi Gergely énekeskönyvének a Segítségül hyiuc az menybeli istent*¹⁵ és a *Segítségül hívlak téged jó Istenem*¹⁶ incipitű költeménnyel, de helyesen jegyezte meg, hogy ezek csupán emlékeztethetnek a *Comico-Tragoedia* nótajelzésében jelölt műre, ám nem lehetnek azonosak vele, hiszen versformájuk sem egyezik.¹⁷

13 HELTAI, *i. m.*, 295.

14 Az elemzés azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a nótajelzések mindenképp *szerzői eredetűek*, s nem későbbiek. Más műfajokban bőven láthatunk példákat a nótajelzések változására, különösen az elavult szövegkezdetek kirostálására és új dallamutalások megadására. (Szerk. megj.)

15 Ennek az incipitű versnek az első nyomtatott kiadása a *Szegedi Gergely-féle 1569-es Énekeskönyvben* található (RMNY 264, 177), de tartalmazza a XVI. század végi zay-ugróci kézirat is (ez valójában a zay-ugróci levéltár három kéziratossá gyűjtött anyagát és egy külön lapon még egy magyar és egy [?] latin verset foglal magában; a tárgyalt ének a 2. versgyűjtemény töredékében található); a kéziratról készült másolatok számozása szerint: Balogh III/52 1a–1b, vö. KŐSZEGRY Péter, *A zay-ugróci levéltár verses kéziratairól*, ItK, 93(1989), 97–100, II/1. Vö. *Zay-ugróci töredékek* (XVI. század vége; STOLL 1003, Pozsony, Szlovák Központi Levéltár Zay-ugróci lt. 50–52. és 422. sz.: c). A másik három levélnyi töredék tartalma: 1a–b: *Segítségül hívlak a mennybeli Istent...* stb.).

16 *Balassa-kódex* (1650 után; STOLL 76), 140–141: *Segítségül hívlak téged jó Istenem*. Vö. *A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, kiad. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1959 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1; a továbbiakban: RMKT XVII/1), 104. sz.

17 DÉZSI, *i. m.*, 387. (1916-ban Dézsi ismerteti a *Kuun-kódexet*, amelyben fellelhető egy azonos kezdetű költemény, amely megfelel a *Comico-Tragoedia* nótajelzésének, erről a megfelelésről azonban Dézsi nem ír, ismertetésének ez nem is célja, lásd a 41. jegyzetet.)

Az RMKT és az RPHA forrásgyűjteményeit áttekintve viszont találunk egy *Segítségül a nagy Istent* kezdetű vitézi éneket,¹⁸ amely már megegyezik a *Comico-Tragoedia* nótajelzésével. Az énekvers több kéziratos változatban is fennmaradt: megtalálható a *Kuun-kódex*ben (1621–1647, 30–32),¹⁹ *Sepsi Laczkó Máté krónikájában* (1624 körül, 3–4)²⁰ és a pápai református könyvtárban egy könyvtáblából kiáztatott levélen, amely részben Medgyesi Pál 1636 körüli, saját kezű jegyzeteit tartalmazza.²¹ A költemény szerzője az akrosztichon szerint (SARKÖSZI MATTE H) Sárközi Máté erdélyi nemes (XVI–XVII. század fordulója). A keletkezés idejére *Szepsi Laczkó Máté krónikájából* lehet következtetni,²² ahol a vers az 1593-as év eseményeit tárgyaló fejezet előtt áll Homonnai István egy vitézi énekével és *A vitézek kardjainak* kezdetű költeménnyel együtt (mely utóbbira szintén utal nótajelzésként a *Comico-Tragoedia* Névtelen szerzője a III. szcena 2. actusa előtt). Ennek alapján tehát a *Segítségül a nagy Istent* az 1590-es években íródhatott. Metrumképlete a11, a11, a12; dallama ismeretlen (vö. RMDT II. 148. sz.).

I/3. Az előző nótajelzéshez hasonlóan Dézsi az első szcena harmadik actusához tartozó nótajelzésnek sem tudta egyértelműen azonosítani a forrását:²³ az *Ad Notam Lyricam Odes: Zengnek a' mezők s' a' t.* megjelölésben jelzett nótához Kríza János székely népköltési gyűjteményének, a *Vadrózsáknak* egy darabját próbálta kötni (456. sz. *Zengenek az erdők trallalalam...*),²⁴ ám ez, a versforma különbözősége miatt sem jelenthet azonosságot.

Az újabb kutatások eredményeként azonban tudomásunk van egy ismeretlen XVII. századi versről, amely megegyezik a megfelelő drámabeli jelenet szövegének 5, 5, 8, 5, 4, 9-es strófászerkezetével (vö. RMDT II, 148. sz.). Az ének „Szöngznek az erdők csöngnek a mezők...” változatban szerepel *Fodor Pál énekeskönyvében*, amelynek töredékei az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár

18 RMKT XVII/1, 17. sz.; RPHA 1214.

19 *Kuun-kódex* (1621–1647; STOLL 40): *Segítségül az nagy Istent...*, vö. *A Kuun-kódex, hasonmás kiadásban és átírásban*, I–II, s. a. r., előszó, jegyz. VARGA Imre, Bp., Magyar Helikon, 1979, 30, átírás: 7. sz. Lásd továbbá: DÉZSI Lajos, *Régi magyar-verseskönyvek ismertetése: V. A Kuun-codex*, ItK, 26(1916), 50–74.

20 *Sepsi Laczkó Máté krónikája* (1624 k.; STOLL 43), 3–4: *Segítségül a nagy Istent ki híja...* (Sárközi Máté); RMKT XVII/1, 17. sz.

21 „Medgyesi Pál töredékei.” (1636 k.; STOLL 1013), *Segítségül a nagy Istent ki híja...* (Sárközi Máté); *uo.*, 17/III. sz., vö. ESZE Tamás, *A magyar Praxis Pietatis*, Bp., Tankönyvkiadó, 1963 (Könyv és könyvtár, 3), 55–56. (A Pápai Református Nagykönyvtár kézirata, a könyvtáblából kiáztatott töredékek egyik levélen található.)

22 Vö. RMKT XVII/1, 17. sz., jegyzet: 524; *Kuun-kódex, i. m.*, jegyzet: II, 274.

23 DÉZSI, *Comico-Tragoedia című...*, *i. m.*, 387.

24 *Vadrózsák: Székely népköltési gyűjtemény*, szerk. KRÍZA János, Kolozsvár, Stein János, 1863, 227. (Reprint kiadás: Bp., Akadémiai, 1987.)

MSS III. 144. sz. kéziratának kötéstáblájából kerültek elő.²⁵ A vers szerzetetési idejére vagy szerzőjének nevére vonatkozóan a töltelékklap, amelyen az olvasható, nem tartalmaz semmiféle adatot. Az előkerült töredékeken még további versek kezdősorai vagy részletei szerepelnek:²⁶ Illésházy István (?) *Forog a szerencse* kezdetű versének hét szakasza (1604);²⁷ az *Ó, mennyei nagy boldogság* (Bártfai énekeskönyv, 1593);²⁸ a *Mikor Krisztus Betlehembe* (Szentgratianus Erdélyi Máté, 1560);²⁹ az *Ó, mint keserőnek most az keresztyének* (Szegedi Kis István, 1561 előtt);³⁰ a *Semmit se bánkódjál...* (Szkhárosi Horvát András, 1549 előtt)³¹ és a *Fölségödben bíztam, mind én jovaimot csak tetőled vártam* (1615 előtt)³² énekek kezdősorai.

A töredékek alkotta daloskönyvről bizonyosan tudható lejegyzőjének neve és a lejegyzés ideje: „Si me queris quid sit mihi nomen: Paulus Fodor. Anno Regnantis 1616.” Mivel tehát Fodor Pál 1616-ban jegyezte le az énekeket, amelyek közül – a jelenleg rendelkezésre álló töredékek szerint – a legkorábbi 1549 körül vagy valamivel az előtt keletkezhetett, a *Zöngnek az erdők, csöngnek a mezők* kezdetű anonim költemény szerzetetési idejét 1549 és 1616 közé tehetjük. A költemény erőteljes Balassi-imitációja, udvari szerelmi frazeológiája azonban a XVI. század legvégére vagy még inkább a XVII. század elejére utal.

25 Fodor Pál-ék. (1616; STOLL 1006), vö. RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Ismeretlen XVII. századi versek*, ItK, 85(1981), 439–442, itt: 439–440.

26 Részletesen lásd *uo.*

27 Vö. RMKT XVII/1, 80. sz.

28 RPHA 1123.

29 Erdélyi Máté, *Karácsoni ének = XVI. századbeli magyar költők művei*, 6, 1560–1566 (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői Névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferenc, Huszár Gál, Mélius Péter, Németi Ferenc, Szendrei Névtelen, Besenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi Névtelen, Felnémeti Névtelen, Dobokai Mihály és névtelenek énekei, *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról*), közzét. SZILÁDY Áron, jegyz. SZILÁDY Áron, DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1912–1926 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 7; a továbbiakban: RMKT XVI/7), 14.

30 RPHA 1127.

31 RPHA 1219.

32 Ezt az éneket RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes még ismeretlennek veszi, ?-t tesz utána, *i. m.*, 439. Az ének ezzel a kezdettel valóban nem egy önálló vers, hanem a *Dicsértessék, Uram, örökké szent neved* kezdetű hosszabb költemény 6. strófájának egy részlete. Az egész költemény megtalálható a *Lipcsei-kódexben* (1615, 10b–11a), vö. DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése: VI. A Lipcsei-codex*, ItK, 26(1916), 305–343; tartalmazza a *Kuun-kódex* (1621–1647, a faksimile kiadásban: 42–44; *Cantio Pulchra*) és a *Kassai István toldalékának* nevezett gyűjtemény is (1629; STOLL 1009, 8a–b.). További forrásait lásd: *Bethlen Gábor korának költészete*, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1976 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVII/8), 126. sz., jegyzet: 609–610. Egy 1700-ban kiadott változat (amely megvolt már az énekeskönyv elveszett 1623-as kiadásában is) Rimay János *Légyen jó idő csak* kezdetű versét nótajelzésként tünteti fel; ugyanez a nótajelzés szerepel a *Com-Tr.* 2. szcénájának 3. actusa előtt.

Áttekintve a *Comico-Tragoedia* valamennyi rendelkezésre álló szövegváltozatát, érdekes módon Kájoni teljes kéziratós másolatában ugyanennél az actusnál más nótajelzés szerepel. A *Hymnarium*ban fennmaradt variánsban ugyanis a következő olvasható:

Actus Tertius Scanae Primae
nota: Régi hatalmu.

A Kájoninál feltüntetett nóta II. Rákóczi György éneke,³³ amely címe szerint 1657-ben, a fejedelem egyik lengyelországi hadjáratra való készülődésekor íródott,³⁴ szerzője ismeretlen. A költemény a *Hölischer-kódex*ben (1686–1693; STOLL 118 sz., 86a–87a)³⁵ maradt fenn, illetve a kódexről készült XIX. századi másolatok is tartalmazzák (OSZK Quart. Hung. 0258 19b és MTAK RUI 4-r 252. IV. 128–130).³⁶ Ez a vers szerepel továbbá nótajelzésként *A nyúl éneke*³⁷ *Kájoni-kódex*beli (1634–1671)³⁸ redakciójában, de ott is tévesen. A népszerű éneknek³⁹ számos XVIII. századi ponyvakiadása ismert (1714, 1735, 1750, 1762, 1784), ősalakját (rövidebb változat) a *Kájoni-kódex* tartalmazza, amelyben együtt szerepel a magyar szöveg (200b–201a) és annak latin eredetije (*Lepus intra sata quiescit*, 126b–128a – ezt Kájoni 1664-ben jegyezte le a kódexbe), dallammal együtt.⁴⁰ A vers szerzőségét egy ideig Szentmártoni Bodó Jánosnak, illetve Barakonyi Lászlónak tulajdonították, ez azonban helytelen.⁴¹

Kájoni kéziratós gyűjteményében *A nyúl énekéhez* két dallamot is megjelölt nótajelzésként, amelyek közül az első a *Régi hatalmú, gazdag irgalmú*, a másik a *Messias iam venit* kezdetű ének.⁴² Kájoni a *Régi hatalmu* nótajelzést tehát többször is alkalmazta másolói tevékenysége során. A kronológiai adatokat és a *Comico-Tragoedia* szövegkritikai vizsgálatát figyelembe véve azonban egyértelmű, hogy a dráma első szcénájának harmadik actusa esetében Kájoni saját, a

33 *A két Rákóczi György korának költészete 1630–1660*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 9; a továbbiakban: RMKT XVII/9), 149. sz.

34 „Cantio votiva celsissimi principis Georgii Rakóczi scripta cum expeditionem bellicam susciperet adversus persecutores Evangelii in Polonia A. 1657 lingua hungarica”. *Uo*.

35 *Hölischer-kódex* (1686–1693), OSZK Quart. Lat. 2530.

36 Vö. RMKT XVII/9, 149. sz., jegyzet: 699–700.

37 *Az 1660-as évek költészete 1661–1671*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 10; a továbbiakban: RMKT XVII/10), 129. sz.

38 Csíksomlyó, Ferences Könyvtár. 1–152. lapjának fényképe: OSZK Ms. mus. 8.950., STOLL 56. sz.

39 A versről részletesen: TÚROCZI-TROSTLER József, *A nyúl éneke és a farkas panasza*, ItK, 48(1938), 217–227.

40 Ehhez lásd: SEPRÓDI János, *A Kájoni-Codex irodalom- s zenetörténeti adalékai*, I–III, ItK, 19(1909), 129–146; 282–301; 385–424.

41 RMKT XVII/10, 129. sz., jegyzet: 776.

42 Vö. *A XVII. század énekelt dallamai*, s. a. r. PAPP Géza, Bp., Akadémiai, 1970 (Régi Magyar Dallamok Tára, 2; a továbbiakban: RMDT II), 169. sz.

forrását (*Comico-Tragoedia*, Várad, 1646, RMNy 2157) valószínűleg nem követő, önkényes nótajelzéséről van szó. Egyrészt Kájoni kézirata számos esetben nem egyezik meg a további nyomtatott, illetve kéziratos példányok megfelelő szöveg-helyeivel; másrészt, ami ennél még fontosabb és egyértelműbb, az a kronológiai összeférhetetlenség. Hiszen ha Kájoni a színdarabot az *editio princeps*ből, vagyis az 1646-os várad kiadásból másolta le a *Hymnarium*ba (1659–1677), s más forrása nem lehetett, mivel a másik két fennmaradt teljes változat 1677 utáni (Lőcse 1683; Kolozsvár 1699), akkor forrásában nem szerepelhetett egy 1657-ben keletkezett ének. Kájoni tehát azt forrásától elszakadva, attól függetlenül írta hozzá. A kéziratot alaposan megnézve, elképzelhető, hogy a nótajelzés későbbi, utólagos beszúrás Kájonitól.

További adalék ehhez a nótajelzéshez, hogy a „másik” *Comico-Tragoediában* is megtalálható: Felvinczi György azonos című darabjában (1693) az I. felvonás második jelenete élén olvasható („második megjelenés első tselekedet: *Régi hatalmam, gazdag vigalmam*”).

I/4. A *Comico-Tragoedia* első szcénájának negyedik actusát Virtus siralma tölti ki. Az erények fejedelmének keserű panaszolkodását az *Ad Notam Odes Hist: A' Szent Irás mondja 's a' t.* nótajelzés vezeti fel. A megjelölés *Apollonius királyfi históriájára* utal,⁴³ amelynek szerzője ismeretlen – a Bogáti Fazakas Miklósnak vagy Balassi Bálintnak tulajdonított szerzőség a kutatás jelenlegi állása szerint nem elfogadott;⁴⁴ ám szerzetési ideje a kolofonból egyértelműen kiolvasható:

Az, ki ez éneket rendelé versekben, igen bízik Istenben,
Mint Apollonius király az tengeren, búdosván elméjében,
Az ezerötszáznak és az nyolcvannolcnak kétséges elejiben.

A históriát tehát 1588-ban írták, habár a történet már az antikvitás óta ismert és széles körben elterjedt volt. A magyar *Apollonius-história* forrásaként ugyanis a történetnek a *Gesta Romanorum* ún. vulgata redakciójában olvasható latin nyelvű változata (*De tribulatione temporalis, quae in gaudium sempiternum postremo commutabitur*) szolgált, amelynek előzményei még korábbra, egy i. sz. III. századi elveszett görög nyelvű regényre és annak középkori latin fordításaira nyúlnak vissza. Az 1588-as magyar nyelvű feldolgozás (az *Árgirus históriája* mellett) az egyik legtöbb kiadást megért és legnépszerűbb XVI. századi epikus énekként

43 XVI. századbeli magyar költők művei, 1587–1600 (Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátyás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és ismeretlen szerzők históriái, Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek), kiad. ORLOVSZKY Géza, Bp., Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 12), 71, jegyzet: 612; RPHA 0043.

44 Uo., 614.

volt jelen a régi magyarországi irodalomban, jóllehet az Apollonius-téma már a história megírása előtt sem volt ismeretlen hazánkban (vö. Bornemisza Péter egy megjegyzésével).⁴⁵

A magyar história szövegét kéziratos és nyomtatott források egyaránt megőrizték: tartalmazza a *Fanchali Jób-kódex* (1595–1608; STOLL 4, 153–190); a *Bettfalui János-énekeskönyv* (1613–1616; STOLL 26, 3a–10b), a *Tatrosy György-énekeskönyv* (1618; STOLL 37, 28b–45b), a *Pápai toldalék* (XVI. század vége–XVII. század eleje; STOLL 70, 1–25) és a *Vadadi Hegedűs-kódex* (1740–1754, STOLL 203; 61a–76a) is. Nyomtatott kiadása már 1591-ből ismert (Kolozsvár, RMNY 661), majd egy évvel később, 1592-ben is kiadták (Sicz? ma: Németlövő, Manlius, RMNY 699). A következő századokban is igen népszerű maradt, ezt egy XVII. század végi lőcsei (RMK I. 1596), több Esler Márton-féle budai (1722, 1727, 1735, 1750, 1751), valamint egy 1852-es szarvasi kiadás is tanúsítja.

Nem meglepő, hogy a *Comico-Tragoedia* névtelen szerzője egy ilyen közkedvelt históriát használt nótajelzéseként. Ebben Felvinczi is követte, aki drámájában a 3. megjelenés 2. cselekedete elé illesztette ugyanezt az éneket. A históriás ének dallama ismeretlen (vö. RMDT II., 148.), fontosabb viszont megfigyelni a strófaaképletet: *Apollonius históriája* a19 (6, 6, 7), a19 (6, 6, 7), a19 (6, 6, 7) szerkezetű sorokból épül fel, vagyis Balassi-strófában van írva. A *Névtelen Comico-Tragoedia* ehhez tartozó jelenete azonban érdekes módon nem követi teljesen következetesen a nótajelzésben megadott história versformáját (a Balassi-strófát, amelynek elterjedtsége a XVII. század első harmadában volt a legerősebb);⁴⁶ hanem a Balassi-strófa előzményének tekinthető 3×a19 szerkezetű Lucretia-strófát használja.

I/5. A *Comico-Tragoedia* nótajelzései közül az első szcena utolsó jelenetéhez (5. actus) tartozó nóta az egyik legrejtélyesebb. A *Delfisből Appoló feje lefüggeszt* kezdetű vers valószínűsíthetően Homonnai Drugeth Bálint egy ismeretlen éneke, amelynek azonosítását a nótajelzésben szereplő monogram teszi lehetővé: ugyanis, amint arra Dézsi Lajos többször is rámutatott,⁴⁷ a „Spect. ac Magn. V. H.” rövidítés feloldása „Spectabilis ac Magnifi Valentini Homonnai” lehet. Ho-

45 BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetekről*, 1579, kiad. NEMESKÜRTY István, Bp., Szépirodalmi, 1980, 1008; RMNY 433.

46 A verselés kérdéseire lásd: HARGITTAY Emil, *A XVII. század eleji magyar költészet történeti poétikájához: A reneszánsz-manierizmus-barokk komplexum metrikai szempontból*, MTA I. Oszt. Közl., 31(1979), 321–330; DÉCSI Tamás, *A hosszústrófa a XVII. században*, *Palimpszeszt*, 10. szám, 1998. ápr., http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/08.htm#Heading5

47 DÉZSI, *Comico-Tragoedia című... i. m.*, 188; Uő, *Régi magyar versek a gróf Zichy-család zsélyi levéltárából*, ItK, 36(1926), 218–224, itt: 219.

monnai Drugeth Bálint (1577–1609)⁴⁸ 1603-ban Zemplén megye főispánja volt, később országbíró lett, és Bocskai István tábornokaként is szolgált. Emellett református vallásos költőként és naplóróként is számon tartja az irodalomtörténet, ugyanis fennmaradt tőle egy magyar nyelvű történelmi napló, amely az 1605-ös Bocskai-féle hadjárat történetét tárgyalja,⁴⁹ s költészetének nyomai is fellelhetők. A *Detsi-kódex* (1609–1613, STOLL 25) ugyanis megőrzött egy *Holdnak, az szép napnak, az szép csillagnak* kezdetű költeményt (193a–194b),⁵⁰ amelynek versfői a HOMONNAI BALI[N] nevet adják ki. A *Comico-Tragoedia* első szcénájának ötödik actusa élén álló Homonnai-vers azonban sajnálatos módon nem maradt fenn, így pontos szerzettési ideje sem ismert; arra vonatkozólag sem került elő adat, hogy esetleg más műveknél nótajelzéseként szerepelne. A vers dallama ismeretlen, a hozzá tartozó jelenet 3×12-es strófákból épül fel. Homonnai költői működése a XVII. század első tizedére tehető,⁵¹ ennek alapján a nótamegjelölésben szereplő verset az 1600 és 1609 közötti időszakra datálhatjuk.

b) A második szcena nótajelzései

II/1. A *Comico-Tragoedia* második szcénájának első jelenete előtt az *Ad Notam Odes Hist: A'Tündér országról bőséggel 's a' t.* nótajelzés olvasható. A vers könnyen azonosítható, ugyanis az egyik, akkoriban legnépszerűbb széphistóriának, Gersei Albert *Árgirusának*⁵² a kezdősorára utal:

Az tündérországról bőséggel olvastam,
Olasz krónikákból kit megfordítottam,
És az olvasóknak mulatságul adtam,
Magyar versek szerint énekben foglaltam.⁵³

48 WIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők*, I, *A kezdetektől 1700-ig*, Bp, OSZK, 2008, 207.

49 Homonnai naplóját többször is kiadták, lásd: *Homonnai Drugeth Bálint naplója* (1605), közli NAMÉNYI István, *Tudománytár*, 3(1839), 172–182, 252–261, 315–324, 363–375; *Homonnai Drugeth Bálint Naplója*, s. a. r., CSONKA Ferenc = *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*, közreadja CSONKA Ferenc, SZAKÁLY Ferenc, Bp., Európa, 1988, 99–145. Lásd továbbá: VENÁSCH Eszter, *Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része*, *Lymbus*, 5(2007), 19–46.

50 Vö. 41. tétel: DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése: VII. A Decsi-kódex*, ItK, 37(1927), 68–76.

51 Vö. DÉZSI, *Comico-Tragoedia című... i. m.*, 388.

52 XVI. századbeli magyar költők művei, 1567–1577 (Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, *Telamon históriája*, *Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriájához*), szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 9; a továbbiakban: RMKT XVI/9), 10. sz.; RPHA 0053.

53 RMKT XVI/9, 10. sz.

A história és a dráma megfelelő jelenete egyaránt a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6) metrumképletű, vagyis versformájukban, a felező tizenkettesben is megegyeznek. Saját dallama nincsen, habár egy Kodály Zoltán gyűjtésében fennmaradt népi dallam kapcsolható hozzá,⁵⁴ s egy másik dallam is összefüggésbe hozható a szöveggel.⁵⁵

Árgirus históriája számos kéziratos és nyomtatott változatban terjedt, legkorábbi másolatát *Tatrosy György énekeskönyve* (1618) tartalmazza,⁵⁶ első kiadása pedig még ennél is korábbról, 1615 előttről származik.⁵⁷ A história szerzője bizonyosan Gergei Albert, hiszen az első tizennégy strófa kezdőbetűi az ALBERTUS GERGEI akrosztichonná állnak össze. Az *Árgirus* szerzetetési idejével kapcsolatban azonban már nem szolgál konkrét információkkal a szöveg, kolofonja ugyanis nincsen. Nótajelzése (*Oly búval bánattal az Aeneas király, etc.*)⁵⁸ és egy 1575-ös levél alapján⁵⁹ mindenképpen 1600 előttre, pontosabban 1569 és 1575 közé datálható.

Az *Árgirus históriája* nótajelzésként nemcsak a *Névtelen Comico-Tragoediában* szerepel, hanem Bogáti Fazekas Miklós 65. zoltárának a Péchi Simon 1615-ben írt énekeskönyvében olvasható változatában is.⁶⁰ Azt, hogy a *Comico-Tragoedia* névtelen szerzője milyen forrásból ismerte Gergei *Árgirusát*, nehéz egyértelműen meghatározni, a história ugyanis ismert ponyvaolvasmányként éppúgy széles körben terjedt, mint ezzel párhuzamosan az élő szóbeli hagyományozódás csatornáján.

II/2. A fősvény Gazdag és a Halál konfrontációját színre vivő jelenethez (II. szcena, 2. actus) az *Azon Nótára, a' többi között elmondhatni.* megjegyzés tartozik; Dézsi Lajos ezt egyáltalán nem említi tanulmányában. Minden bizonnyal úgy érthetjük, hogy a megelőző verssel egyező dallamra kellett énekelni, mivel a jelenet versmértéke azonos az előzővel.

54 Vö. *A XVI. század magyar dallamai*, s. a. r. CSOMASZ TÓTH Kálmán, Bp., Akadémiai, 1958 (Régi Magyar Dallamok Tára, 1; a továbbiakban: RMDT I), 235.

55 RMKT XVI/9, II. dallam.

56 *Tatrosy György-ék.* (1618; STOLL 37, 46a–56b). További kéziratos forrásait lásd RMKT XVI/9, 10. sz. jegyzetei.

57 Könyvtáblából – Johannes BUXTORF, *Lexicon Hebraicum et Chaldicum [...]*, Basileae, 1615 – kiáztatott csonka töredék a história 385–732. csonka soraival a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban, 1615 előtti. További kiadásait lásd az RMKT XVI/9, 10. sz. jegyzeteiben.

58 Huszti Péter *Aeneisének* 1017. soraiból egy ismeretlen szerző által kialakított ének, amelyet az 1580-ban másolt *Kolozsvári toldalékban* talált meg Horváth Iván. Vö. HORVÁTH Iván, *Egy kiaknázatlan műfaj történeti forráscsoport: XVI. századi kéziratos versgyűjtemények*, ItK, 87(1983), 75–88, itt: 79. Huszti műve Bod Péter tudósítása alapján – *Magyar Athenas*, Nagyszében, 1766, 117 – 1569-re datálható. Vö. RMKT XVI/9, 12. sz., jegyzet: 596.

59 Vö. STOLL Béla, *Újabb adatok az Árgirus-széphistóriához*, ItK, 87(1983), 664–665.

60 „Francisco notaiara vel sic: Az Tünder orzagrol leszen most beszede.”

II/3. A második szcena harmadik actusánál a *Nota ejusdem: vel, Légyen jó idő tsak 's a' t.* megjelölés szerepel. A drámának ez a jelenete ismét 4 sorból álló tizenkettes szerkezetre épül, nótajelzésként pedig vagy az előző két actusban szereplő nótára („nota eiusdem”), vagy a *Légyen jó idő csak* kezdetű versre énekelhető, amely Rimay Jánostól (1570–1631) származik:

Légyen jó idő csak, fecske száll házamra,
Nincs oldhatatlan nyűg vetvén nyavalyámra,
Ha gondja Istennek csak egy szál hajamra,
Inkább gondot visel lelkemre s magamra

– így kezdődik Rimay *Lelki vigasztalás*⁶¹ című verse. A *Metaphorica cantio* alcímet viselő költeményhez pontos szerzetési dátum nem kapcsolódik, ám valószínűsíthetően Rimay egy korai alkotásáról lehet szó. A Horváth Iván és Tóth Tünde által készített Rimay *Ifjúkori versgyűjteményének* kritikai kiadásában,⁶² amely a *Balassa-kódexben* szereplő Rimay-corpuson alapul, a 6. darabként szerepel. A *Balassa-kódex* ősmásolata Varjas Béla megállapítása szerint⁶³ 1610 előtt keletkezhetett, amely magában foglalja Balassi „maga kezével írt” könyvének anyagát és az ősmásolat írója által ahhoz hozzágyűjtött és 1610 előtt lejegyzett további énekeket (a LXII. énektől a *Celia-ciklus* végéig + a számozatlan énekek), valamint Rimay János költeményeit, amelyeket a „mostani poéták” versei közül az első hárommal együtt szintén 1610 körül másolhattak a gyűjteményhez.

A Rimay-vers első fennmaradt nyomtatott változata a Balassi–Rimay *Istenes énekek* 1633-as bécsi kiadásában (RMNY 1599) olvasható – majd ezt követően minden későbbi editióban is –, de feltételezhetően az 1632-es (jelenleg példányból nem ismert) bártfai kiadásában (RMNY 1519) is szerepelhetett. Ennek alapján a vers mindenképpen 1610 előtti keletkezésű (*terminus ante quem*).

További érdekes adat, hogy a vers nem csupán Rimay önálló költeményeként szerepel a *Balassa-kódexben*, hanem nótajelzésként is, két vers előtt: a *Boldog, aki akarsz lenni életedben*⁶⁴ és a *Segítségül hívlak téged, jó Istenem*⁶⁵ incipitű versek egyaránt erre a nótára énekelhetők. Előbbi 1600 előtt keletkezhetett (vö.

61 XXI. *Lelki vigasztalás: Metáphorica cantio = Rimay János írásai*, kiad. Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1), 119.

62 *Rimay János ifjúkori versgyűjteménye*, hálózati kritikai kiadás, szerk. Tóth Tünde, Horváth Iván, Bp., ELTE BTK BIÖP–Bibliopolisz, 2007. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/rimay-janos-ifjukori/ch01.html>

63 *A Balassa-kódex, bevezetéssel és jegyzetekkel*, közzetési Varjas Béla, Bp., MTA, 1944; előszó: XXIX–XXX.

64 138–139, RMKT XVII/1, 61. sz., RPHA 0196.

65 140–141, RMKT XVII/1, 104. sz.

RPHA 0196), szerzősége vitatott;⁶⁶ utóbbi szintén a *Balassi-kódex* végén, a bizonytalan eredetű versek között található, amelyeket 1604 és 1610 között írtak össze.⁶⁷ A vitatott szerzősége túl az is problematikus, hogy Balassi–Rimay *Istenes énekeinek* egykorú kiadásaiban egyik sem szerepel, s elképzelhető, hogy nótajelzésük csak utólag került az énekek elé. A *Légyen csak jó idő* datálásához ezért nem szolgálnak megbízható adalékkal. Az azonban kétségtelen, hogy Rimay verse rendkívül kedvelt ének lehetett a korszakban, hiszen maga Rimay is többször utalt rá költeményeiben,⁶⁸ és gyakran alkalmazták más szerzők is – a fent említetteken túl pl. Pécseli Király Imre (1590 k.–1641).⁶⁹

A *Légyen jó idő* csak dallama a zenetörténeti kutatás szerint ismeretlen,⁷⁰ a Szabó Géza által a *Rimay-kiadásban* közölt dallam,⁷¹ amely az *Irgalmazz, Úr Isten, immáron énnékem* dallamával⁷² egyezik meg, csak a metrumképlet azonosságán alapul (4×12).

II/4. A Gazdag lamentációjának jelenetéhez (II. szcena, 4. actus) a *Reménségem nincs...* kezdetű nóta tartozik.⁷³ Ezzel az incipittel több éneket is találunk: ismeretes egy *Reménységem nincs már nekem / Nálad nélkül, én Istenem...* felütésű vers,⁷⁴ amelynek kéziratosa változatát a *Tholnay Ferenc-énekeskönyv* (1614–1621; STOLL 29, 93b–94a; 1620-ban másolta le: „Finis hujus operis, Anno Salutis MDCXX.”) és a *Kuun-kódex* (1621–1647; STOLL 40, 71–72) is megőrizte, nyomtatásban pedig 1700-ban, Kolozsváron jelent meg az *Imádságos és Énekes [...]*

66 A vers akrosztichonja: BATHORI. Szerzősége vitatott, valószínűleg mégsem Ecsedi Báthori István a szerzője (mint ahogyan az pl. az RPHA-ban szerepel, igaz, kérdőjellel, vö. RPHA 0196). Írhatta a verset maga Balassi, bár ez is problematikus, vö. WALDPFEL József, *Balassi költeményeinek kronológiája: I. közlemény*, ItK, 36(1926), 185–210, itt: 190; vagy valamelyik másik Báthori, vö. GÖMÖRI György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Bp., 1999, 27; Uő, *Balassi Bálint és Sebastian Grabowiecki Báthori Istvánról*, Tiszatáj, 58(2004)/10, 15–20, itt: 17.

67 Vö. RMKT XVII/1, 104. sz., jegyzet: 644.

68 Lásd: *Az 51. psalmus magyarázatja*, 75; VII. *Boldog, kinek vétkét az Úr megbocsátta* kezdetű, 89; VIII. *Hívek, keresztények, jer, ne tévelyegjünk*, 91; XII. *Encomia Virtutum*, 102; XV. *Sibi canit et Musis*, 109; gyűjteményen kívül fennmaradt Rimay-versek közül: I. *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán s fogyásán*, 173.

69 *Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, s. a. r. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1960 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 2; a továbbiakban: RMKT XVII/2), 7. sz.

70 Vö. RMDE II. 151.

71 *Rimay János írásai*, i. m., 254.

72 RMDT I. 23/II. sz.

73 *Ad Notam Lyric. Odes: Reménségem nints 's a' t.* (act 4., sc. II.). Az RMDT tévesen írja (520), hogy a *Mihál Farkas-kódexben* „edes remenjség” nótajelzés szerepel. Helyesen olvasva ez áll a kéziratban: „*Ad Notam lyricam odes remenseg*”. Tehát Mihál Farkasnál is ugyanaz a nótajelzés szerepel, mint az összes többi változatban!

74 RMKT XVII/8, 136. sz.

Könyvetskében (149–150).⁷⁵ Ez a vers azonban 4×8 metrumú, ami nem egyezik meg a *Comico-Tragoedia* második szcénájának negyedik jelenetével.

Balassi Bálint nyolcadik verse, amelyet „egy német villanella nótájára” írt, szintén ezzel a kezdősorral indul: *Reménységem nincs már nekem ez földön éltemben*. A vers 1584 előtt keletkezett, dallamát, az *Ich hab vermeint* kezdetű háromszólamú dalt pedig Jacob Regnart (1540–1599) szerezte.⁷⁶ Az eltérő metrumképlet miatt azonban ez sem lehet azonos a *Comico-Tragoediában* megadott dallammal.

A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján tehát a második szcena negyedik actusának nótájához nem sikerült olyan éneket találni, amely azzal metrikailag teljesen azonos lenne. A *Comico-Tragoediának* ez a jelenete az a4a4b4 c4c4b4 d4d4b8 formát mutatja, amely a Balassi-strófa rím- és sorrendszerének variációja.

Érdekes, hogy a jelenet szövege (*Ó, búlátott, sok kínt vallott gyarló testem*) az önállósodás útjára lépett, és – folklorizálódott formában – több énekeskönyvben is különálló költeményként szerepel, méghozzá saját dallammal.⁷⁷

c) A harmadik szcena nótajelzései

III/1. A *Comico-Tragoedia* harmadik szcénáját a Részegség és a Gyönyörűség allegorikus megtestesüléseinek, Ebrietasnak és Voluptasnak a beszélgetése nyitja meg, *Ad Notam Lyricam Odes Paisa szegény fejemnek* nótajelzéssel. A vers, amelyre utal, Pécseli Király Imre (1590 k.–1641) egy éneke,⁷⁸ a szerző neve a versfőkből is kiolvasható: PETSELI IMRE KIRAA. A költemény Pécseli fiatalkori alkotásai közé tartozik, 1608–1609 körül keletkezhetett.⁷⁹ Népszerűségét és elterjedtségét mutatja, hogy már pár évvel később elkezdték másolni, Detsi István ugyanis 1611 és 1613 között jegyezte le kódexébe (STOLL 25, 176a–178a); de tartalmazza az éneket az 1615-ben összeírt *Lipcsei-kódex* (STOLL 32, 20a–21a), valamint a *Vasady-kódex* (STOLL 27, 1613–1615) utolsó lapján (124b) is megtalálható a vers egy részlete.

Fontosabbnak látszik azonban ennél, hogy Pécseli Király Imre verseinek jelentős része bekerült a Balassi–Rimay *Istenes énekek* anyagába, a XVII. században tehát nyomtatásban is olvashatók voltak. Ám a *Paisa szegény fejemnek* az első, 1632-es bártfai kiadásában (RMNY 1519) valószínűsíthetően még nem szerepelt,⁸⁰ ez a kiadás azonban sajnos nem maradt fenn, így ténylegesen nem

75 Uo., jegyzetek.

76 RMDT I. 234. sz.

77 RMDT II. 122. sz.

78 RMKT XVII/2, 2. sz.

79 Uo., jegyzetek, 273.

80 Vö. KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 11(1957), 265–337.

ellenőrizhető. Példányból csak az 1660 körüli bártfai kiadás (RMNY 2890) ismert, amely már bizonyosan tartalmazza Pécseli költeményét (342–346), de ez későbbi, mint a *Comico-Tragoedia editio princeps*. A névtelen szerző tehát Pécseli versét vagy kéziratból ismerte, vagy pedig a szájhagyományból.

Pécseli Király énekének metruma teljesen ráillik a *Comico-Tragoedia* megfelelő jelenetére, mindössze annyi eltérés figyelhető meg, hogy a névtelen szerző a refrént nem követi, így a dráma szövegének strófaszerkezete csak 4×8, míg Pécselié: 88889. Az ének dallama ismeretlen.⁸¹

III/2. A harmadik szcena második actusa a *Vitézek karja...* kezdetű énekre utal. Pontosan ugyanezzel a szövegkezdettel nem találunk megfelelő éneket, ám *A vitézek kardjainak, megjött ereje karjuknak felütésű* költemény⁸² már ráillik a *Comico-Tragoedia* 4×8-as strófaszerkezetű jelenetére. Az ismeretlen szerzőségű vitézi ének a XVI. század végén keletkezett, és kéziratban Sepszi Laczkó Máté krónikája (1624 k.; STOLL 43, 2–3) őrizte meg. Pontosabb szerzetési idejére a krónika adatai alapján lehet következtetni: Sepszi Laczkó a krónika 1593-as év eseményeit tárgyaló fejezete elé írta be, Homonnai István és Sárközi Máté vitézi verseivel⁸³ együtt. Ennek alapján az ének valószínűsíthetően az 1590-es évekre datálható.

Nótajelzésként felbukkan Wathay Ferenc *Énekeskönyvében* is (1604–1606; STOLL 18, 8a–b), az *El indulvan nekín mondam...* kezdetű ének előtt.⁸⁴ Dallama ismeretlen.⁸⁵

III/3. A *Comico-Tragoedia* harmadik szcénájának *kegyetlen tisztartó és a halál* jelenete (3. actus) előtt az *Ad Notam Lyric. Odes: Árva fejem 's a' t.* nótajelzés olvasható. Habár ilyen kezdettel több költemény is ismert, a metrumképletek eltérése miatt mégis problematikus az odaillő ének megtalálása.

A *Mátray-kódex* (1677 után; STOLL 104, 31b–32a) és a *Vásárhelyi-dalokönyv* (1672 k.; STOLL 96, 111b–112b és 154a–155a) őrizte meg az *Árva fejem, mi haszna éltem...* incipitű verset,⁸⁶ amely lehetne a *Comico-Tragoedia* III. szcena 3. actusának nótajelzése, mivel e funkcióban szerepel Beniczky Péter (1603/1606–1664) *A szerencsének tündéres mivoltáru* című költeményénél is;⁸⁷ dallama is-

81 RMDT II. 148.

82 RMKT XVII/1, 4. sz., RPHA 0054.

83 Sepszi Laczkó M. krónikája, 1–2, ill. 3–4, vö. RMKT XVII/1, 2. és 17. sz.

84 *Uo.*, 32. sz.

85 Vö. RMDT II. 148.

86 RMKT XVII/3, 211. sz.

87 *Kis jók után keserves napim*; nota: *Árva fejem* = *Magyar rythmusok*, Kolozsvár, 1670, 104; *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 76. sz.

meretlen.⁸⁸ E keltezetlen szerelmi ének, amelynek akrosztichonja ARVAE azonban 9–9–13–13 szerkezetű, ez pedig nem felel meg a névtelen dráma 4×8 szótagos, izorímes versszakokból álló jelenetének.

Van egy *Árva fejem nincs ki szánja* kezdetű ének is, amely több XVIII–XIX. századi kéziratos forrásban is fennmaradt.⁸⁹ A szereztetés pontos ideje nem ismert, de bujdosó versként akár XVII. század végi, vagy a Rákóczi-szabadságharc utánról való. Szerzője feltehetően Ajtai István, akinek nevét az akrosztichon árulja el (AJTAI ISTVANN). Elképzelhető, hogy ő azzal az Ajtai Istvánnal azonos, aki Felvinczi György 1697-ben megjelent, *A jeles Procuratoriának illendő dicséretei* című művéhez írt üdvözlő verset (RMK I, 1502).⁹⁰ Ha ez így van, akkor viszont ez a költemény későbbi, mint a *Comico-Tragoedia*, ezért ez sem lehet azonos a drámában megadott nótajelzéssel.

Az azonos sorkezdet tehát különböző énekeket takar. A *Comico-Tragoedia* ezen jelenetének versformájára figyelve (4×a8), amely meglehetősen gyakran tekinthető a korszakban, leginkább talán az valószínűsíthető, hogy a névtelen szerző a korábbi színhagyományból ismerhetett egy *Árva fejem* kezdetű, s a darab szövegére metrumában is illő éneket.

d) A negyedik szcena nótajelzései

IV/1. A negyedik szcena első actusát az *Ad Notam Lyr: Gondolkodván egyszer egy Ifjú 's a' t*. nótajelzés vezeti fel. A Tolerantia és Patientia aranykort is felidéző társalgásának jelene 4×11-es sorokból épül fel.

A *Vásárhelyi-dalokönyv* (1672 k., STOLL 96) tartalmaz egy azonos sorkezdetű éneket (138b–145b), amely strófaszervezetében is megegyezik a *Comico-Tragoediában* jelölt nótáéval. Megerősíti az egyezést Kájoni teljes kéziratos másolata is, amelyben a nótajelzés – szemben az összes többi szövegváltozattal – nem rövidített formában, hanem egy teljesebb alakban szerepel, még egy lexémával kiegészítve a nótaként megjelölt ének kezdősorát („Nota. *Gondolkodván egyszer egy ifjú monda.*”).

Ez a költemény műfaját és funkcióját tekintve mesterségcsúfoló lakodalmi ének, szerzője és dallama azonban ismeretlen.⁹¹ A vers szövege (vagy más forrás)

88 Vö. RMDT II. 148.

89 Kritikai kiadás: *Középköltészet 3/B: Közkerölcs és egyéni sors*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15), 118. sz.

90 Lásd STOLL Béla, *Felvinczi György versei*, ItK, 58(1954), 334–337. Véltetően azonos azzal a procuratorral, aki 1684-ben subscribált Enyeden, és egy 1702-es dokumentum említi: BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései 1*, Kolozsvár, 2008 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 6–1), 23, 186.

91 Vö. RMDT II. 148.

a pontos szereztetési időről sem ad információt. Stoll Béla a kritikai kiadásban az 1588 és 1655 között keletkezett szerelmi és lakodalmi versek közé helyezte.⁹² Ennek alapján, valamint arra figyelve, hogy a *Comico-Tragoedia*, amelynek első kiadása 1646-ban jelent meg, nótajelzésként használja e lakodalmas mesterségcsúfólót, hozzávetőlegesen 1588 és 1646 között íródhatott.

IV/2. A *Comico-Tragoedia* allegóriából társadalombíráló szatírába átváltó jelenete (Tolerantia–Patientia–Crudelitas, IV/2) *A' Sziget veszedelme Historiának Nótájára* megy. Szigetvár első, 1556. évi török támadásáról és második, 1566-os nagy ostromáról egyaránt született históriás ének.⁹³

Az 1556-os eseményekről, amelyeknek során még sikerült kivédeni a támadást, és Szigetvár nem került török kéz alá (az Ali Khadim budai pasa által vezetett ostrom), Tőke Ferenc, alsólendvai prédikátor írt verset *Historia obsidionis insulae Antemi* címmel (kezdet: *Hallgassátok Szigetnek megszállását...*).⁹⁴ E tudósító históriás éneket, amely az ostrom évében keletkezett (lásd a kolofont: „Ezeröttszázötvenhat esztendőben”), kéziratban *Lenartich János toldaléka* (1579–1586; STOLL 2, 1a–9b és 160a–174a) őrizte meg, de a XVI. század végén már nyomtatásban is megjelent (*Historia obsidionis regiae Sygeth*, Alsólindva, 1573–1574, RMNY 321). Tőke műve felkeltette Zsámboky János figyelmét is, aki a históriát könyvtárába iktatta – a 2288. tétel a katalógusban⁹⁵ –, és felhasználta ostromleírásához is (*Obsidio Zigaretiensis anno MDLVI.*, Bécs, 1558).⁹⁶ Valószínűleg Istvánffy Miklós előtt sem volt ismeretlen Tőke Ferenc éneke, hiszen történetírói munkája a vers ismeretéről árulkodik.⁹⁷ Tőke verses

92 RMKT XVII/3, 45. sz.

93 Szigetvár ostromának egykorú irodalmi feldolgozásairól újabban: Tüskés Gábor, *Az 1566-os szigeti ostrom és Zrínyi Miklós a magyarországi irodalomban = Emlékpajzs Szigetvárnak, 1566–2016: Válogatás a 2016-os emlékévként történelmi, irodalomtörténeti tanulmányaiból, műalkotásaiból és ünnepi dokumentumaiból*, szerk. JÁNOSI Zoltán, KORDITS Noémi, MIRTSE Zsuzsa, Bp., Magyar Napló, 2016, 133–143.

94 XVI. századbeli magyar költők művei, 5, 1545–1559 (Szegedi Kis István, Sziráki Balázs, Ambrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi Névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferenc, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyszőlősi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs és névtelenek énekei), közléteszi SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1896 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 6; a továbbiakban: RMKT XVI/6), 131–150; RPHA 0508.

95 2288. *Historia obsidionis Regiae Sygeth anno 1556. a Turcis oppugnatae, in versos Hungaricos concinnatae, authore Francisco Tewke Hahotino 1556 = A Zsámboky-könyvtár katalógusa (Bibliothecae Ioannis Sambuci Catalogus Librorum, 1587)*, kiad. GULYÁS Pál, Szeged, Scriptorum Kft, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/2).

96 Vö. *Humanista történetírók*, kiad. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977, 402–403, 1106–1108; Kovács Sándor Iván, *Szigetvár „veszedelmei” a magyar irodalomban*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 117(2004), 613–635, itt: 614.

97 Vö. Kovács S. I., *i. m.*, 617–618.

históriája – Tinódit követve – nem ad nótajelzést, de sok egykorú dallamra énekelhető, hiszen a XVI. században igen kedvelt és talán legtöbbször alkalmazott 11 szótagos csoportrímes formát mutatja.

Tőke Ferenc alkotása mellett⁹⁸ ismeretes egy másik költemény is, amely a szigeti küzdelmekről szól: *Emlékezzünk mi nagy veszedelmünkről* kezdettel maradt fenn egy névtelen szerzőtől származó *História az Szigetvárnak veszéséről*,⁹⁹ ez azonban az 1566. évi második ostromot, az I. Szulejmán vezette hadjáratot beszéli el. A kolofon szerint még az ostrom évében (1566) keletkezett. Elterjedtséget mutatja, hogy már 1566 és 1600 között megjelent nyomtatásban (Kolozsvár, RMNY 613, de sajnos töredékesen maradt fenn); Christianus Schesaeus (1535?–1585) 1571-ben pedig már felhasználta *Ruinae Pannonicae* című eposzában a Sziget megvételeéről szóló latin énekben, a *De capto Zygetho historiában* (*Ruinae Pann. lib. IV.* mellékleteként, Wittenberg, 1571).¹⁰⁰ Bogáti Fazakas Miklós nótajelzéseként hivatkozott e históriára két zsoltárfordításában is,¹⁰¹ mindkettő 1583 előtt keletkezett.

A *Szigetvárnak veszéséről való história* a XVII. században is népszerű maradt, kéziratos másolatban ugyanis a *Lugossy-kódex* (STOLL 47; 1629–1635) és a *Mihály deák-kódex* (1679; STOLL 106) is tartalmazza. Strófaszerkezete szintén 4×11-es, nótajelzéseként pedig a *Szertelen vesződelem* szerepel előtte.¹⁰²

A *Comico-Tragoedia* 4×11-es strófaszerkezetű jelenetére tehát ráillik mindkét históriás ének, Tőke Ferencé és az ismeretlen szerzőé is. Ám valószínűbb, hogy a névtelen drámaszerző a nótajelzésben inkább az 1566-os ostromot megverselő költeményre utal: ennek címe – szemben Tőke latin címadásával – ugyanis magyar (*História az Szigetvárnak veszéséről*), s ez jobban megfelel a *Comico-Tragoedia* nótajelzésének, amelyben szintén anyanyelvi alak szerepel; továbbá elterjedtségét tekintve is határozottan ismertebb és szélesebb körben népszerűbb volt a korszakban, mint Tőke alkotása.

IV/3. A *Comico-Tragoedia* záró jelenetében a drámavilág utolsó vétkes szereplője, a kegyetlen tisztartó is elkárhozik. A 4×11 szótagú strófaból álló jelenethez a *Nagy bánatban Dávid...* kezdetű nóta tartozik. Az utalás könnyen azonosítható,

98 Dézsi Lajos még csak Tőke költeményére hivatkozott: DÉZSI, *Comico-Tragoedia* című..., i. m., 394.

99 RMKT XVI/7, 300–11; RPHA 0375.

100 Vö. Kovács S. I., i. m., 621, 625; RMKT XVI/7, 421–422. Christianus SCHESAEUS, *Ruinae Pannonicae libri quatuor [...]*, Witenbergae, MDLXXI. Lásd továbbá: HEGEDŰS István, *Schesaeus Keresztély latin költeménye „De capto Zigaretto”*, A Kisfaludy Társaság Évkönyve, 1906, 158–176.

101 1. *A pokol nép elsokasult földünkben*, Ps. 9 = 10, RPHA 034; 2. *Jóllehet az istentelen mutatja*, Ps. 35 = 36, RPHA 0688.

102 RMDT I. 48.

ugyanis a 37. (38.) zsolnárt jelöli, amelynek a Szegedi Gergely (†1570?) által készített parafrázisára¹⁰³ hivatkozik nótajelzéseként a *Comico-Tragoedia* névtelen szerzője. A református énekszerző zsolnártfordítása rendkívül népszerű volt a korszakban, számos kéziratos forrásban szerepel,¹⁰⁴ és több mint negyven nyomtatott kiadás¹⁰⁵ is tartalmazza.

A versnek nincs kolofonja, ezért pontos szereztetési ideje nem ismert, valószínűleg 1560 előtt keletkezhetett, ugyanis nyomtatásban először 1560-ban jelent meg *A Keresztyéni Gyülekezetben [...] című* protestáns énekeskönyvben (Óvár, Kassa, Debrecen, 1560–1561, RMNY 160/1); kéziratos szöveghagyománya XVII. századi. Elterjedtségét jól tükrözi, hogy nótajelzéseként is sűrűn hivatkozták: többször használta maga Szegedi Gergely (pl. Ps. 7, 31 = 32, 111 = 112); megtalálható Bogáti Fazakas Miklós, Sztárai Mihály és Skarica Máté zsolnártfordításainál; Eössi András, Dobokai Mihály, Bornemissza Miklós és más korabeli szerzők vallásos versei előtt is. Dallama: RMDT I. 95. sz.

III. Következtetések: a datálás pontosítása (1626/1632–1646)

A Névtelen szerző nótajelzés-használata igen változatos formát mutat: vitézi énekekre (I/2, III/2), históriákra (I/4, II/1), mesterségcsúfoló lakodalmi énekekre (IV/1) és zsolnártparafrázisra (IV/3) egyaránt hivatkozik. Többségében a XVI. század második felében, illetve végén keletkezett verseket használ, amelyek egy részénél valószínűsíthető, hogy azokat nyomtatott kiadásaiából vehette. A csak kéziratosban fennmaradt énekek esetében több alkalommal is forrásként jelenik meg a *Vásárhelyi-daloskönyv* (1646 előtti változata) és *Sepsi Laczkó Máté krónikája* (1624 körül). Három esetben bizonyosan a XVII. század elején íródott költeményeket is felhasznál (I/1, I/5, III/1), másik három alkalommal (I/3, II/3, IV/1) pedig olyan énekekre utal, amelyek szereztetési ideje nem határozható meg teljes pontossággal, de a hozzávetőleges datálás szerint azonban átnyúlnak a XVII. századba.

103 RMKT XVI/6, 228; RPHA 1024.

104 *Detsi-kódex* (1609–1613; STOLL 25, 16v); *Bölöni-kódex* (1615–1621; STOLL 30, 125v); *Kecskeméti graduál* (1637–1638; STOLL 58, 528); *Újnépi-énekeskönyv* (1646; STOLL 67/1, 108); *Balogi cancionale* (1659; STOLL 82/1, 422); *Komjátszegi graduál* (1697 után; STOLL 137, 317); *Unitárius graduál* (1697 után; STOLL 138, 334); *Graduale sacrum* (1699–1702; STOLL 140, 395); *Csonka antifonálé* (1607–1632; STOLL 143, 64r).

105 RMNY 160/1; RMNY 222; RMNY 264; RMNY 276; RMNY 353/2; RMNY 357; RMNY 429; RMNY 513; RMNY 532; RMNY 617; RMNY 640; RMNY 713; RMNY 886/1; RMNY 965; RMNY 983; RMNY 1107/1; RMNY 1205/1; RMNY 1438; RMNY 1523/1; RMNY 1541; RMNY 1628/1; RMNY 1816; RMNY 2532; RMNY 2254; RMNY 2406; RMNY 2532; RMNY 2624; RMNY 2624; RMNY 3034; RMK I 1155/B; RMK I 1175/B; RMK I 1183/2; RMK I 1188; RMK I 1244/2; RMK I 1384/2; RMK I 1389/1; RMK I 1410/1; RMK I 1460/1; RMK I 1493/B; RMK I 1499/2; RMK I 1503; RMK I 1553/2; RMK I 1559/A.

A *Comico-Tragoedia* valamennyi nótajelzésének újbóli vizsgálata több olyan eredményt is hozott, amelyek alapján a dráma keletkezési ideje a szakirodalomban korábban megállapított 1607 és 1646 közötti időszakról egyértelműen egy szűkebb periódusra pontosítható. A III. szcena 1. actusához tartozó nótajelzés, amely Pécseli Király Imre egy költeményére utal, 1608 és 1609 között íródott, ez az adat tehát egy évvel bizonyosan későbbre tolja a dráma *terminus post quem*-jét.

Jelentősebb eredményhez vezet azonban a II. szcena 3. actusához tartozó nótajelzésnek a hagyományozódás szerinti vizsgálata. Ezt a névtelen szerző kevésbé a kéziratot hagyományból (a *Balassa-kódex* 1610 előtt keletkezett ősmásolatából), hanem sokkal inkább nyomtatásból ismerhette, amely a Balassi–Rimay *Istenes énekek* első kiadását, vagyis az 1632-ben Bártfán megjelent kiadást (RMNY 1519) valószínűsíthetően, az 1633-as bécsi kiadást (RMNY 1599 – ez fenn is maradt) bizonyosan jelenti.

A XVII. század második negyede körüli keletkezést látszik megerősíteni a dráma régi magyarországi irodalmi kontextualizálásából leszűrhető egyik megállapítás is. A forráskutatás alapján Fiátfalvi György 1626-ban keletkezett *Pokolbeli látomása* a *Comico-Tragoedia* alapvető modelljének tekinthető, az unitárius szerző alkotásának a névtelen drámára gyakorolt hatása jól látható:¹⁰⁶ összekapcsolja a két szöveget kronológiai közelségük. Még inkább indokoltá teszi az összehasonlítást a két szöveg gondolati rendszerének és nyelvezetének hasonlósága: közös motívumok¹⁰⁷ és megegyező szövegegységek¹⁰⁸ támasztják alá az irodalmi egymásra hatást, továbbá nagyon árulkodóak a pokolbeli büntetések költői leírásának a nyelvi panelei,¹⁰⁹ amelyek csaknem teljesen azonosak egymással. Nem elhanyagolható továbbá az sem, hogy a *Pokolbeli látomás* egyik változata a *Comico-Tragoedia* toldalékeként maradt ránk.¹¹⁰

Ha elfogadjuk Fiátfalvi György *Pokolbeli látomásának* a forrásként való használatát, valamint a II. szcena 3. actusához tartozó nótának a Balassi–Rimay

106 Erről részletesen lásd: KAPOSÍ Krisztina, *A Névtelen szerző Comico-Tragoediájának filológiai és textológiai kérdései: Adalékok a szöveg forrásaihoz és irodalmi párhuzamaihoz = Filológia és irodalom tanulmánykötet*, szerk. TOMPA Zsófia, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Opuscula Litteraria, 4), 167–185, itt: 179–185.

107 Motívikus párhuzamok: átkozódás: *Com-Tr.*, 69: 1053–1067, 70: 1074. vö. *Fiátfalvi*: 143–144: 197–212; anyagi intés teológiai argumentumokkal: *Com-Tr.*, 63: 800–807. vö. *Fiátfalvi*: 140–141: 81–88.

108 Textuális megfelelések: A pokolbeli kín mint örök jutalom – *Com-Tr.*, 69: 1044–1046, vö. *Fiátfalvi*: 144: 211–212, 225–228. Halálról adott leírás – *Com-Tr.*, 82: 1590–1593, vö. *Fiátfalvi*: 90–92.

109 Pokolbeli büntetések költői leírásának nyelvi panelei: *Com-Tr.*, 66: 902–909; 67: 958–975; vö. *Fiátfalvi*: 143–151: 189–440.

110 A *Comico-Tragoedia* toldaléka (1751 után), Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár Ms. U 1214. Mf: MTAK A 367/I. 1a–30b: „*Comico tragoedia*... Nyomtatott M.DCCCLI. Esztendőben.” 31a–34b: Fiátfalvi György pokoljárásáról szóló ének (1626) töredéke.

Istenes énekek első, 1632-es nyomtatott kiadásából való eredeztetését, akkor a *Comico-Tragoedia* keletkezési ideje egy szűkebb periódusban (1626/1632–1646) lenne kijelölhető, ahol a *terminus ante quem*et továbbra is az 1646-os esztendő, vagyis az *editio princeps* (Várad) megjelenési éve jelentené; a *terminus post quem* azonban a források szerint 1626/1632-re módosulna.

A nótajelzések ismételt vizsgálatának tanulságai és a forráskutatás eredményei alapján tehát a *Névtelen Comico-Tragoedia* keletkezési ideje 1626/1632 és 1646 közöttre pontosítható.